

Karaliaučiaus krašto problema ir galimų jos sprendimų reikšmė Lietuvai

TURINYS

ĮVADAS 3

1. ŽVILGSNIS Į SENAJĄ KARALIAUČIAUS ISTORIJĄ 4

1.1. Karaliaučiaus miesto kūrimasis 4

1.2. XIX amžiaus permainos 7

1.3. Karaliaučiaus krašto istorijos pabaiga 8

2. RUSIJOS DILEMA KALININGRADO SRITIES ATŽVILGIU IR VAKARŲ VALSTYBIŲ POZICIJA 11

3. KARALIAUČIAUS KRAŠTO PROBLEMA IR GALIMŲ JO ATEITIES SPRENDIMŲ REIKŠMĖ LIETUVAI 16

Išvados 22

Literatūra 24

ĮVADAS

Rusijos Federacijos Kaliningrado srities (Karaliaučiaus) ypatybė ta, kad ji sudaro eksklavą palei Baltijos jūrą, kurį nuo Rusijos teoriškai skiria Lietuva ir Lenkija, neskaičiuojant Baltarusijos. Pagal teorijos dydį sritis tesudaro penktadalį Lietuvos, bet pagal gyventojų skaičių – trečdalį, t.y. srityje gyvena beveik milijonas, iš kurių pusė – Kaliningrado mieste.

Sritis svarbi geopolitiškai. Ji gali būti geras Rusijos strategijos vakarų kryptimi indikatorius. Nuo pat eksklavo atsiradimo 1991 m. iki pastarojo laikotarpio Rusijos politika jos atžvilgiu blaškosi tarp alternatyvų: idėjos paversti Kaliningrado sritį vartais, per kuriuos Rusija susijungtų ar bent suartėtų su Vakarais, ir sovietinės tradicijos išlaikyti sritį kaip forpostą prieš Vakarus.

Istoriniu požiūriu Kaliningrado srities problema nepaaiškinama vien rusiškuoju ar sovietiniu periodu. Iki tol, toje pat vietoje buvo Rytų Prūsijos sritis, valdoma Vokietijos reicho, ir vokiškasis periodas taip pat turėjo dilemą: ar Rytų Prūsija turi būti reicho smogiamuoju kumščiu, ar joje turi įsivrauti regiono kultūrų pliuralizmas.

Darbo tikslas – plačiau išnagrinėti Karaliaučiaus krašto problemą bei galimų jo ateities sprendimų reikšmę Lietuvai.

Darbo uždaviniai:

atskleisti Karaliaučiaus krašto problemą;

analizuoti galimų Karaliaučiaus krašto ateities sprendimų reikšmę Lietuvai;

Darbą sudaro trys dalys:

pirmojoje dalyje aprašoma Karaliaučiaus krašto istorija;

antrojoje atskleidžiama Rusijos dilema Kaliningrado srities atžvilgiu ir vakarų valstybių pozicija;

trečiojoje dalyje pateikiama Karaliaučiaus krašto problema bei galimų jo ateities sprendimų reikšmė Lietuvai.

1. ŽVILGSNIS Į SENAJĄ KARALIAUČIAUS ISTORIJĄ

Kaliningrado sritis – labiausiai į vakarus nutolęs Rusijos Federacijos regionas, čia gyvena apie 1 mln. žmonių. Lietuviškai ši teritorija vadinama Karaliaučiaus kraštu. Tautinė jo sudėtis: rusai – 78 proc., baltarusiai – 8 proc., ukrainiečiai – 7 proc., lietuviai – 2 proc. Daugiausia – 77 proc. miesto gyventojų. Karaliaučiuje (Kaliningrade) gyvena 422 tūkst. žmonių, o kiti du didieji srities miestai – Tilžė (dabartinis Sovetskas) bei Įsrutis (dabartinis Černiachovskas) – turi po 40 – 50 tūkst. gyventojų [7;147p.].

Karaliaučiaus kraštas – tai baltiškų prūsų bei lietuvių genčių gyventa teritorija. Šio krašto žemių ribos keitėsi ne kartą. O čia gyvenusių tautų likimams nestigo dramų, net tragedijų visoje jų istorijoje.

Antikos istoriniuose šaltiniuose kraštas atsirado dėl Gintaro kelio. I – II a. po Kr. ši teritorija patyrė kultūrinę Romos imperijos įtaką, mat romėnus domino gintaras. Imperatoriaus Nerono laikais buvo pasiūsta ekspedicija į gintaro kraštą. Tuomet į Romą buvo pargabentas įspūdingas kiekis gintaro. Taip

buvo atvertas Gintaro kelias į Romą Vysla ir Dunojumi gyvavo keturis šimtus metų iki V a. po Kr. vid., kai Europą nuniokojo hunų karai [7;149p.].

VII – VIII a. prūsai palaikė prekybos ryšius su pietų skandinavais. Prie Nogato upės žiočių atsirado stambus prūsų prekybos centras, kurį vėliau sunaikino vikingai. Beveik tuo pat metu Lenkijos karalius Boleslovas I, puldamas prūsų žemes iš pietvakarių pusės, sugriovė svarbų prūsų religinį centrą – Romovę. Šių negandų fone gilėjo vidiniai prūsų visuomenės nesutarimai tarp žynių ir karo vadų. Todėl XI a. dalis įgudusių prūsų karių parsisamdė tarnauti besiformuojančios Lietuvos valstybės teritorijoje. Patys prūsai valstybės taip ir nesukūrė [7;149p.].1.1. Karaliaučiaus miesto kūrimasis

Ieškodami naujų dirbamų žemių, XII a. prūsai pasiekė šiaurines lenkų kunigaikštijų žemes. Kilo konfliktas su Mozūrija. Jos kunigaikštis Konradas 1226 m., nebegalėdamas atsiginti nuo pagonių puldinėjimų, pasikvietė į pagalbą vokiečių Kryžiuočių ordiną, kuris, kaip parodė laikas, rūpinosi ne tiek pagonių krikštu, kiek naujų žemių užvaldymu. Krikštijimo misijos metodai buvo žiaurūs – tai įprasta kryžiaus žygių epochoje. Vis dėlto prūsai įstengė priešintis iki 1283 m., kai ordinas pasiekė Nemuną. Per 50 metų pavergęs prūsų gentis, ordinas sukūrė jų žemėje savo valstybę, gyvavusią iki 1525 m. Kryžiuočių įsigalėjimui prūsų žemėse labai svarbus buvo 1255 m. Karaliaučiaus pilies pastatymas – Karaliaučiaus įkūrimas. Iš pradžių Keonigsberg vardu buvo vadinama pilis, vėliau jis prigijo visam miestui. Tradicinė Karaliaučiaus vardo kilmės teorija teigia, jog miestas buvo pavadintas kryžiuočių žygyje į Sembą dalyvavusio Bohemijos karaliaus Otokaro II garbei – Kunigsberg (karaliaus kalnas) [7;151p.].

1255 m. pastatyta pilis buvo svarbus strateginis punktas, leidęs kontroliuoti vandens kelią Priegliumi, kartu ir prekybos traktą, ėjusį per Vyslą į Sembą, bei tęsti prūsų žemių nukariavimą. Miestas kūrėsi šalia pilies šiaurės vakarų kryptimi daugiausiai Liubeko pirklių pastangomis. Jo augimą kiek sutrikdė didysis prūsų sukilimas 1261 – 1263 m., vadovaujamas notango Herkaus Manto. Sukilėliai puldinėjo pilį, tačiau galiausiai Herkus Mantas, sužeistas ietimi, atitraukė kariuomenę. Pilis dar kelis šimtmečius buvo stiprinama ir XIV a. pab. ji jau atliko ne tik gynybinę, bet ir reprezentaciną funkciją [7;152-153p.].

Pilis teikė saugumo jausmą trims šalia jos besiformuojančioms gyvenvietėms. Jos visos buvo savarankiškos, turėjo miestų teisę ir savą valdžią: rotušes, bažnyčias, turgų. Pirmiausia prie pilies susiformavo Senamiestis. 1286 m. jis gavo miesto teises. Įgijus privilegiją prekybai Baltijos jūros regione, atsivėrė puikios perspektyvos. Tačiau po karų šių dienų mieste Senamiestio liekanų, deja, nėra [7;153p.].

Antroji gyvenvietė, įgijusi savarankiško miesto statusą 1300 m., – Lyvenikė (prūsiškai Lypenikai – vietovė, kur auga liepos) kūrėsi kaip Naujamiestis į rytus nuo pilies, dešinėje upės pusėje. Šalia tvenkinio įsikūrė žvejai, amatininkai ir gyvulių augintojai [7;153p.].

Vėliausiai – 1327 m. savarankiškumą įgijo saloje tarp senosios ir naujosios Priegliaus vagos susiformavusi gyvenvietė Knypava (prūsiškai Knipabe – susibūrimas) – senojo Karaliaučiaus centras. Pavadinimai – mėsinių prekystalių gatvė, Duonos prekystalių gatvė, kopūstų turgus – liudijo čia gyvenus prekeivius ir amatininkus [7;155p.].

Kiek vėliau susiformavo dar viena svarbi miesto dalis – Sakaimis (pavadinimas kilęs dėl čia gyvenusių krepšių pynėjų ir maišininų) bei priemiesčiai. 1724 m., vykdant Prūsijos karalystės miestų stambinimo nuostatą, gyvenvietės sujungtos į vieną Karaliaučiaus miestą. Miestas gavo naują herbą: viduryje buvo Senamiestio simboliai – baltas kryžius raudonam fone ir karūna, dešinėje Lyvenikės herbas – karūna su dviem žvaigždėmis ir kairėje – Knypavos herbas – karūna su dviem ragais, o juos visus jungė Prūsijos erelis su karūna [7;155p.].

Pradžioje dauguma Karaliaučiaus miestiečių buvo liubekiečiai, vėliau – XIV a. atvyko naujakurių iš Saksonijos, Vestfalijos, Pamario, šiek tiek ir iš prūsų žemių.

Didelės reikšmės miestui turėjo Kryžiuočių ordino didžiojo magistro Ludwigo von Erlichshauseno sprendimas 1457 m. Valstybės sostinę iš Marienburgo perkelti į Karaliaučių. Miestas ėmė sparčiai keistis, pagausėjo gyventojų [7;155p.].

1525 m. didysis magistras Albrechtas Brandenburgietis, prisiekęs Lenkijos karaliui bei LDK kunigaikščiui Zigmantui Senajam vasalo ištikimybę, įkūrė Prūsijos kunigaikštiją. Albrechtui skleidžiant reformaciją, atsirado sąlygos lietuvių Prūsų Lietuvoje stiprėti. Tai pačiais metais sudarytos lietuvių apskritys, 1600 – 1846 m.

vadintos Lietuvos provincija arba tiesiog Lietuva, vėliau – Rytprūsiais. Karaliaučius tapo ne tik Prūsijos kunigaikštijos sostine, bet ir joje plintančios reformacijos centru. Įvykus „religijos revoliucijai“ Karaliaučiuje veikė 7 bažnyčios. Reformuotas bažnytinis gyvenimas tapo komplikutesnis: iš tikinčiųjų buvo reikalaujama religinio sąmoningumo, šventųjų gyvenimo supratimo. Visa tai kėlė ir naujus lavinimo reikalavimus – subrendo švietimo reforma. Reformos metu ne tik smarkiai išplėstas pradinį mokyklų tinklas, bet ir įsteigtas universitetas. Jis tapo Karaliaučiaus kultūrinio gyvenimo centru ir neprarado šio vaidmens per visus 400 gyvavimo metų. Labai svarbi kultūrinei Karaliaučiaus pažangai buvo 1524 m.

įsteigta pirmoji mieste spaustuvė. Joje kunigaikščio lėšomis išspausdintos pirmosios knygos – katekizmai prūsų ir lietuvių kalba. Per 50 metų nuo šio Martyno Mažvydo katekizmo pasirodymo Karaliaučiuje buvo išspausdinta daugiau nei 20 lietuviškų religinių knygų. Pamaldos lietuvių kalba vyko nuo 1526 m. Manoma, kad XVI a. pab. 20 proc. Karaliaučiaus gyventojų buvo lietuviai. XIX ir XX a. sandūroje Karaliaučiuje gyvenusių lietuvių smarkiai sumažėjo – liko apie 500 žmonių [7;157-159p.]. 1544 m. buvo įkurtas Karaliaučiaus universitetas, suvaidinęs svarbų vaidmenį ne tik Prūsijos, bet ir Lietuvos istorijai [4;524p.].

1618 m., nesant vyriškosios giminės paveldėtojų, Prūsijos kunigaikštija sujungta su Hohencolerių valdoma Branderburgo kunigaikštija, kurios politinio gyvenimo centras buvo Berlynas. Tuoju po šių kunigaikštijų susijungimo Karaliaučiaus gynybiniai įvirtinimai buvo gerokai sustiprinti [7;159p.].

XVII a. Karaliaučiuje atsirado pirmieji laikraščiai, būrėsi muzikos mėgėjų būreliai. Miestas labai atsigavo Fridricho Vilhelmo sūnaus Fridricho III laikais. Po Olivos taikos kraštas perėjo Branderburgo žinion. Tokiu būdu prūsiškos žemės politiškai susijungė su vokiškėmis, tačiau teoriškai jas dar skyrė lenkiškas pajūris. Silpstant Lenkijos – Lietuvos valstybei, Branderburgo kiurfiurstas Frydrichas I 1701 m. sukūrė karalystę ir pavadino Prūsijos vardu [4;524p.]. Karaliaučius vėl tapo valstybės centru ir pagal gyventojų skaičių (apie 40 tūkst.) tuomet buvo beveik dvigubai didesnis už Berlyną ir tai skatino ordino valstybės palikuonis vis aktyviau reikšti savo teises į Prūsiją. Todėl Prūsijos karaliaus aplinka skatino „prūsiškumo“ reminiscencijas: imta daug rašyti apie prūsus, jų tikėjimą, kalbą, o kadangi senųjų prūsų ir jų kalbos jau nebuvo, ttai žvilgsnis krypo į etniškai jiems artimus lietuvininkus. Prūsiškoji politika plačiau atvėrė kelią leidiniams lietuvių kalba: antai 1735 m. Karaliaučiuje pasirodė pirmas visos Biblijos leidimas [7;161p.].

Tačiau Fridrichas I garsėjo išlaidumu – taigi reikėjo nuolat didinti mokesčius. Padėtis darėsi kritiška. 1706 m. Karaliaučiaus karo rūmai paskelbė nerimastingą žinią, jog viešpatauja neturtas, stinga maisto, ištuštėjo daugelis kaimų. Atėjo lemtingi 1709-ji: labai lietingas ruduo užtvindė laukus, o žiema buvo tokia šalta, jog net gegužės mėnesį buvo galima rogėmis važinėti po Kuršių marias, iššalo žiemkenčiai ir sodai. Prasidėjo badas, o netrukus ir maro epidemija. Karaliaučius tapo epidemijos židiniu: per nevisus metus mieste mirė 10 tūkst., ketvirtadalis gyventojų. Nušlavusi beveik trečdalį Rytų Prūsijos gyventojų, 1711 m. epidemija užgeso, tačiau po jos prasidėjo didelės permainingos. Kad būtų atkurtas rytinės Prūsijos karalystės dalies ūkis, Fridrichas Vilhelmas I 1722-1736 m. pradėjo masinę kolonizaciją. Daugiausia kolonistų atsikėlė iš pietų ir vidurio Vokietijos kraštų. Apskritai jau nuo kunigaikščio Albrechto laikų kolonizacija buvo Prūsijos valstybės strategija, o XVIII a. pab. iš maždaug 1 mln. valstybės gyventojų, trečdalis buvo kolonistai arba jų palikuonys [7;161p.].

Centrinėje aikštėje šeštadieniais vykdavo gyva prekyba palapinėse. Palei siauras gatveles spietėsi kelių aukštų aštraskliaučiai namai, buvo gausu parduotuvių. Miesto gyvenimo tempą diktavo uostas: burlaiviai su įvairiakalbiais jūreiviais atgabendavo prekių net iš tolimųjų egzotiškų kraštų. Išstisus kvartalus užėmė prekių, grūdų, kuro sandėliai [7;163p.].

XVIII a. II p. Karaliaučius buvo vadinamas vokiečių Atėnais ir laikomas Vokietijos dvasinio gyvenimo centru. Bene tikriausias ženklas, kad Karaliaučius vėl atgyja, buvo teatro įkūrimas 1755 m. XIII a. pab. Karaliaučius labai pasikeitė. 7-ame ir 8-ame deš. Liepsnos pasiglemžė išstisus senojo miesto centro kvartalus. Ryškus tuomet Karaliaučiaus bruožas buvo daugiakalbiškumas: be vokiečių kalbos, čia kalbėta lenkiškai, lietuviškai ir prancūziškai [7;163p.].

1772 m. ppo pirmojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo, istoriškai prūsiškos žemės jau ir teoriškai buvo sujungtos su vokiškėmis [4;524p.]. Prūsijai prisijungus žemes į vakarus nuo Vyslos, atsirado Vakarų Prūsija; senoji teritorija tarp Vyslos ir Nemuno buvo vadinama Rytų Prūsijos provincija [7;163p.].1.2. XIX amžiaus permainingos

1806 m. rudenį per mėnesį Napoleonas nukariavo Prūsiją – vieną didžiausių to meto Europos valstybių. Savo tradicijomis garsėjusi prūsų kariuomenė buvo visiškai bejėgė pasipriešinti Didžiajai armijai. Europa buvo sutrikusi ir įbauginta. 1807 m. birželio 14 d. prie Fridlando sutriuškinęs ir rusų kariuomenę, Napoleonas įžengė į Karaliaučių, paskui įsikūrė Tilžėje. Pagal 1807 m. Tilžės sutartį Prūsijai liko tik dalis turėtos teritorijos. 1808 – 1809 m. Karaliaučius tapo Prūsijos sostine: iš Klaipėdos savo rezidenciją perkėlė karalius. Tuo metu Karaliaučiuje buvo paskelbta nemaža reformų, nulėmusių Prūsijos modernėjimą ir skatinusių vokiečių nacionalinės savimonės augimą. Vienas iš svarbiausių – miestų valdymo reforma: miestiečiai buvo kur kas plačiau įtraukti į savivaldą. Lietuvių mieste tolydžio mažėjo, tačiau XIX a. Karaliaučius buvo lietuviškosios periodinės spaudos centras. XIX a. pab. Lietuviškos spaudos centras persikėlė arčiau Didžiosios Lietuvos sienos – į Tilžę, Gumbinę, Klaipėdą, Priekulę ir kt. Per Karaliaučių ėjo garsių muzikantų gastrolių maršrutų. Mieste lankėsi daug žymių rašytojų [7;165-167p.].

1861 m. spalio 18 d. Karaliaučiaus pilyje antrą kartą Prūsijos istorijoje vainikuotas karalius – Vilhelmas I. Po dešimtmečio – 1871 m., Prūsijai suvienijus vokiečių žemes, jis tapo Vokietijos kaizeriu [7;167p.]. Susikūrus Reichui, Vokietijos vyriausybei dėl Rytų Prūsijos valdymo kilo dvejonų. Svyruota tarp nuostatos suvokietinti regione gyvenusius lenkus, lietuvius bei tada dar tebebuvusias prūsų liekanas ir nuostatas neslopinti regiono saviraiškos. Sakoma, kad geležinis kancleris Bismarkas netgi buvo linkęs lietuvių daugumos apgyvendintą Klaipėdos kraštą perleisti Rusijai, taip pašalindamas vieną iš galimo karo

įtampų. Tačiau po Bismarko kiti Vokietijos kancleriai ne tik kad nemažino karo įtampų, bet jėga plėtė Reicho ribas, ir Vokietija tapo kone svarbiausia pasaulinio karo sukėlėja [4;524p.].

Suvienyta Vokietija tapo viena stipriausių valstybių ir siekė jau padalytame pasaulyje gauti „savo dalį“. Stiprinant karinę galią vis daugiau dėmesio buvo skiriama laivynui, vadinasi ir uostams. Dideli jūriniai garlaiviai galėjo atplaukti iki pat miesto. Visi šie darbai atlikti 1902 – 1906 m. Taigi, Karaliaučius tapo vienu svarbiausių vokietijos uostų – greta Hamburgo, Bremeno, Štettino ir Dancigo [7;167p.].

Išsiplėtus miestui, atėjo metas pasirūpinti komunaliniais patogumais. 1874 m. pradėta kurti vandentiekio sistema, 1894 m. – kanalizacijos. Karaliaučiaus gatves apšvietė dujiniai žibintai, nutiesti šaligatviai. 1895 m. pradėjo veikti pirmą elektrinio tramvajaus liniją. Kaip ir anksčiau miesto ekonominiame gyvenime buvo svarbus uostas: grūdų prekyba skatino malūnų verslą, o medienos plukdymas – celiuliozės ir popieriaus gamybą. Kartu buvo plėtojama mašinų gamyba, chemijos pramonė, laivų statyba. Susiformavo pramoninis miesto peizažas, augo darbininkų priemiesčiai, juose buvo statomi nebrangūs municipaliniai būstai [7;169p.]1.3.

Karaliaučiaus krašto istorijos pabaiga

XX a. pr. Karaliaučiuje gyveno beveik ketvirtis milijono žmonių, jis tapo moderniu didmiesčiu. 1905 – 1908 m. miesto ribos prasiplėtė: prie jo prijungta 17 aplinkinių gyvenviečių, šiandieniniai miesto centro rajonai. 1914 m. veikė 10 įvairaus tipo vidurinių ir 28 pradinės mokyklos. Jau XIX a. miesto kultūrinis gyvenimas buvo labai gyvas: veikė filharmonija, dainavimas, dainų šventės ir daugybė koncertų [7;169p.].

Iki I pasaulinio karo Rytų Prūsijoje itin sparčiai plėtojosi pramonė, čia sutelkta iki 40 proc. Vokietijos chemijos ir metalo apdirbimo įmonių, kurių produkcija buvo parduodama daugiausia vidaus rinkoje [7;171p.]. Pralaimėjusi Pirmąjį pasaulinį karą, Vokietija buvo nubausta. Versalio taikos konferencijos sprendimu nuo Rytų Prūsijos buvo atskirtas Klaipėdos kraštas, o likusi Rytų Prūsija atribota nuo Vokietijos vadinamuoju lenkiškuoju koridoriumi. Tokiu sprendimu tikėtasi pažaboti vokišką veržimosi į rytus tradiciją. Tačiau ekspansinės galios apkapojimas tik pakurstė revanšizmą. Versalio sprendimas dėl Rytų Prūsijos tapo vienu leitmotyvų kurstyti naują karą [4;524p.]. Tai labai komplikavo provincijos gyvenimą, ypač ekonomini. Kita vertus, vis dažniau akcentuojamas Karaliaučiaus – karinio strateginio ir ekonominio Vokietijos forposto rytuose – vaidmuo. Šios nuostatos atvėrė kelią investicijoms, paskatinusioms prekybos, mašinų gamybos, laivų statybos plėtrą ir miesto augimą.

Karaliaučius įėjo ir į pasaulio aviacijos istoriją. Viena iš pirmųjų pasaulyje reguliarius keleivinius skrydžius pradėjo Rusijos ir Vokietijos oro susisiekimo bendrovė. 1922 m. pastatytas oro uosto pastatas, tuo metu vienas iš geriausių Europoje, 1924 m. atidaryta pirmą pasauliui naktinių keleivių skrydžių linija Berlynas – Karaliaučius, o 1927 m. – pirmą oro pašto liniją. 1929 m. Atidaryta Pietų geležinkelio stotis, 1930 m. – Šiaurės. 1935 m. nutiestas pats moderniausias Vokietijos greitkelis. 1940 m. Karaliaučiuje gyveno 380 tūkst. žmonių (Rytų Prūsijoje – 2,488 mln.), jo teritorija užėmė 62 kv. km., 40 proc. sudarė želdynai [7;171-173p.].

Kai kilo Antrasis pasaulinis karas, Sąjunginės valstybės ėmė brandinti mintį, kad Rytų Prūsija turėtų būti galutinai atskirta nuo Vokietijos. Iš pradžių galvota sritį perduoti Lenkijai, planavusiai gautas žemes Vakaruose dalytis su atkurta Lietuvos valstybe. Tačiau darnos tarp Lenkijos ir Lietuvos regione susikūrimas buvo abejotinas dėl pagarsėjusio lietuvių ir lenkų ginčo dėl Vilniaus. Tuo pasinaudojo Sovietų Sąjunga. 1943 m. Teherano konferencijoje Josifui Stalinui netikėtai pareikalavus Rytų Prūsijos šiaurinę dalį su Karaliaučiumi perleisti Sovietų sąjungai, Winstonas Churchilis ir Franklinas Rooseveltas neprieštaravo. Toks sprendimas, matyt, buvo garantija, kad Stalinas nesudarys separatinės taikos su Vokietija. Kita vertus, toks sprendimas neprieštaravo principiniam siekiui – pakirsti vokiečių ekspansijos šaknis [4;.524-525p.].

II pasaulinis karas buvo lemtingas Karaliaučiu: 1944 m. naktį iš rugpjūčio 26 į 27 – ają 200 britų karališkųjų oro pajėgų lėktuvų bombardavo šiaurinę miesto dalį, o po trijų parų bombas ant miesto išmetė dar 600 lėktuvų. Per šiuos antskrydžius žuvo daugiau kaip 4 tūkst. gyventojų, daugybė pastatų virto griuvėsiais. 1945 m. sausį Karaliaučių apsupo sovietų kariuomenė. 1945 m. balandžio 6 d., sutelkus didžiules pajėgas, sovietų kariuomenė puolė Karaliaučių. Po trijų dienų miesto gynybai vadovavęs generolas Otto Laschas kapituliavo. Mieste išgyveno 73 tūkst. žmonių, tačiau jie negalėjo išstrūkti iš apsupties. Per keletą metų dėl represijų ir deportacijų šis skaičius sumažėjo iki 25 tūkst. 1947 – 1948 m. jie gavo galimybę išvykti į Vokietiją [7;173p.].

Po karo senasis Karaliaučius tapo sovietų okupacinės politikos, etnocido, totalitarinio režimo auka. 1945 m. rudenį atvyko pirmieji naujakuriai iš Sovietų Sąjungos: marga publika iš įvairių didelės šalies regionų, dažnai kaimo gyventojai, kuriems buvo nepažįstamas miestietiškas gyvenimo būdas, nemažai atitarnavusių kariškių, nestigo įvairaus plauko avantiūristų. Rėžimui visokeriopai skatinant, naujųjų gyventojų sąmonėje nesenos kovos prieš fašizmą transformavosi į priešiškumą viskam, kas vokiška. Kasdieniniame gyvenime tai virto vokiško miesto istorijos pėdsakų naikinimu. Pirmiausiai pakeistas miesto pavadinimas – 1946 m. Karaliaučius (Kenigsbergas) tapo Kaliningradu. Po karo miestas buvo griaunamas toliau: puikios kokybės plytos, pagamintos pagal šimtmečiais išstobulintą technologiją buvo

gabnamos Rusijos miestams atstatyti. Ilgus metus miestas nebuvo atstatinėjamas – baimintasi, kad sritis bus atiduota Vokietijai. Tačiau 6 deš. pab. griuvėsiai buvo pradėti valyti, iškilo nauji pastatai prie pagrindinių prospektų. Daugėjo gyventojų: 1956 m. – 188 tūkst. žmonių, o 1971 m. beveik pasiekė prieškarinio lygį – 306 tūkst. Atkurtos miesto transporto, vandentiekio ir kanalizacijos sistemos. Atsirado aukštųjų mokyklų. Atsigavo pramonė. Pagrindė maisto pramonės šaka – žvejyba ir žuvų apdorojimas, žuvis yra ir pagrindinė srities eksporto prekė. Paklausi vagonų gamyklos, celiuliozės ir popieriaus fabriku produkcija [7;175p.].

2. RUSIJOS DILEMA KALININGRADO SRITIES ATŽVILGIU IR VAKARŲ VALSTYBIŲ POZICIJA

Peržvelgus visą vokiečių valdymo periodą (iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos), Č.Laurinavičius [4;524] išskiria dvi tendencijas: „viena jų – tai prievartinis krašto specifikos išnaikinimas. XIII – XIV a. taip elgėsi kryžiuočiai, o nuo XIX a. pabaigos iki XX a. vidurio vyravo agresyvi centralizuotos Vokietijos valdžios skatinama germanizacija. Kita tendencija – tarnavimas tiltu prekybiniais bei kultūriniais ryšiams tarp Vakarų ir Rytų.“ Regiono specifika galėjo reikštis netgi susikūrus Prūsijos karalystei. Mat nesulaukdama pakankamos legitimacijos iš kitų Vokietijos žemių bei kitų Europos valstybių, Prūsijos valdžia ilgą laiką turėjo remtis vietinėmis regiono tradicijomis.

Nuo 1945 m. kraštui perėjus SSRS valdžion įsivyravo naikinančios jėgos. Stalinas, Teherano bei Potsdamo konferencijose išsireikalavęs iš sąjungininkų sutikimą užvaldyti sritį, anot Č.Laurinavičiaus [4;525p.] siekė šių tikslų: „pirmiausia – įvaryti rusišką pleišną tarp Lenkijos ir Lietuvos ir taip geopolitiškai atskirti Lietuvą bei kitas dvi Baltijos valstybes nuo Vakarų. Žinia, nuo Antrojo pasaulinio karo pradžios į visą Rytų Prūsijos teritoriją pretendavo Lenkijos emigrantinė vyriausybė. Ji tikėjosi po karo sukurti iš Vidurio Rytų Europos tautų federaciją, į pastarąją įtraukiant ir Lietuvą. Pagal lenkų politikų planus, Lietuvai vietoj Vilniaus turėjo būti kompensuojama teritorijomis Rytų Prūsijoje. Taigi Stalinas, išsireikalavęs sau Rytų Prūsijos dalį su Karaliaučiumi, į savo rankas iš lenkų perėmė ir pokarinės struktūros regione formavimo iniciatyvą.

Beje, netrukus po Teherano sprendimo dėl Rytų Prūsijos įvyko svarbus epizodas ir Lietuvos istorijai. 1944 m. pavasarį sovietinė Antano Sniečkaus bei Justo Paleckio vadovybė, tuo metu dar tebebuvo Maskvoje, iš Molotovo kanceliarijos gavo pasiteiravimą – ar nepageidautų prie Lietuvos prisijungti Karaliaučiaus kraštą. Lietuvių komunistai tuo klausimu didesnio entuziazmo neparodė, dėl to prie Lietuvos nieko papildomo iš Rytų Prūsijos, be Klaipėdos krašto, prijungta nebuvo. Tačiau tą pasiūlymo faktą 1944 m. pavasarį, matyt, galima interpretuoti kaip Stalino diplomatijos pasiruošimą atsarginiam variantui – jeigu Jaltoje bei Potsdame Lenkijos balsas būtų tapęs reikšmingesnis. Beje, pagal Potsdamo

konferencijos nutarimą, vakarinė Rytų Prūsijos dalis atiteko Lietuvai [4;525p.].

Kitas Stalino tikslas buvo paversti gautą Karaliaučiaus sritį kariniu kumščiu, grasinančiu visam Baltijos jūros regionui. Pastarąjį tikslą sovietams pavyko realizuoti. Būta, regis, ir dar vieno tikslo – sukurti krašte sovietinės (rusiškos) civilizacijos forpostą. Po karo vietinių gyventojų praktiškai neliko. Į jų vietą atsikėlė ateiviai iš visos Sovietų Sąjungos. Daugiausia – rusakalbiai. Tačiau kultūrinėje srityje ateiviams ne itin gerai sekėsi. Nepaisant totalaus ankstesnės civilizacijos naikinimo – taip vietoj Karaliaučiaus atsirado Kaliningradas, – nieko net iš tolo adekvataus krašte sukurti nepavyko. Sunaikintų Karaliaučiaus karaliaus rūmų vietoje planuota pastatyti grandiozinius Sovietų rūmus. Tačiau planą ištiko architektūrinė nesėkmė. Likę styroti nebaigtų Sovietų rūmų betoniniai griaučiai simbolizuoja ateivių kultūrinį pralaimėjimą.“

Po SSRS žlugimo Lenkijoje, Vokietijoje bei Lietuvoje sklido gandai apie eventualų srities internacionalizavimą bei kitokį būdą siekiant ją atskirti nuo Rusijos. Pvz., 1992 m. buvo pasklidęs po Europos šalių spaudą vadinamasis „lenkiškas planas“. Pagal kurį Kaliningrado sritis turėjo būti išsidalyta tarp kaimyninių valstybių. Tais pat metais Vokietijos spaudoje platinta mintis kurti „vokišką autonomiją Rusijos jurisdikcijoje“. O 2001 m. pasklido gandas apie Putino ir Vokietijos kanslerio G. Šroederio susitarimą sritį perleisti ES žinion. Oficialioji Varšuva bei Bona (Berlynas) užėmė griežto atsiribojimo nuo tokių siekių ar gandų poziciją [4;526p.].

Posovietinė Rusija Kaliningrado srityje didele dalimi atsisakė stalininės pozicijos. Visų pirma imta mažinti eksklavo militarizaciją. Kartu reikėsi mėginimai – nors labai atsargūs bei nuoseklūs – atgaivinti bent kai kuriuos istorinio kultūrinio paveldo elementus. Tačiau liberalizacijos užmojai greitai išsisėmė, netrukus dabartinės Rusijos politikoje vėl tapo pastebimi svarbiausios sovietinių laikų strategijos simptomai – panaudoti sritį kaip geopolitinį įrankį stabdant Lietuvos bei kitų Baltijos valstybių integraciją į Vakarų.

Rusijai spaudžiant Lietuvą dėl karinio tranzito per jos teritoriją įteisinimo 1993 m. – 1995 m., vakarų valstybės laikėsi nesikišimo arba net Rusijai palankios pozicijos. Tada tik JAV ir Didžiosios Britanijos parama padėjo Lietuvai atlaikyti spaudimą. JAV laikosi pabrėžtai atsargios pozicijos Kaliningrado srities problemų atžvilgiu atsižvelgdama į tai, kad ta problema Rusijai svarbi ir kaip liguistai Rusija gali sureguoti į kokius nors JAV veiksmus. JAV linkusios paskatinti ES bei Šiaurės šalių aktyvumą Kaliningrado atžvilgiu pačios linkdamos šešėlyje. Vis dėlto tokia JAV politika netrukdo joms užimti principinę poziciją rūpinantis Baltijos valstybių saugumo garantijomis [4;526p.].

Bevizio Rusijos susisiekimo su Kaliningrado sritimi per Lietuvos teritoriją klausimu ES susitarė su Rusija dvišaliu susitarimu 2002 m. Lietuva faktiškai buvo tik informuota apie tai. Beje, Lenkija, kurią bevizio tranzito klausimas galėjo paliesti, griežtai atsiribojo, pasisukdama, kad ji esanti „Netranzitinė šalis“, ir problema susikoncentravo tik ties Lietuvos teritorija.

Taigi, Kaliningrado sritis Rusijos geopolitikoje atliko Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos valstybių įsijungimo į Vakarų struktūras stabdymo funkciją. Srities veiksnio dėka Rusija galėjo įsijungimo procesą kontroliuoti sau naudinga linkme.

Kita vertus, dabartinės Rusijos politika srities atžvilgiu pasižymi nenuoseklumu. Tą nenuoseklumą suponuoja baimė prarasti sritį bei pastangas ją išlaikyti. Taigi, Rusijos politikoje Kaliningrado srities atžvilgiu per pastarąjį dešimtmetį, anot Laurinavičiaus Č. [4;525-526p.], galima išskirti dvi tendencijas.

Pirmoji – liberalizacijos tendencija. Nėra tikslų duomenų, kokie buvo Rusijos planai srities atžvilgiu po SSRS žlugimo, tačiau panašu, kad buvo linkstama paversti sritį Rytų ir Vakarų bendravimo vartais.

Dar 1991 m. pabaigoje prezidentas Borisas Jelcinas dekretu suteikė Kaliningrado sričiai Laisvos ekonominės zonos statusą. Atsakydamos į tai Lietuva ir Lenkija įvedė bevizį susisiekimą su sritimi. Jos drauge su Vokietija tapo pagrindinėmis srities prekybinėmis partnerėmis, palaikė iniciatyvą, kad Kaliningrado sritis modernizuotųsi ir neatsiliktų nuo regiono.

Ypač glaudūs ryšiai klostėsi tarp srities ir Lietuvos. Mat dar nuo sovietų laikų pagrindinė srities aprūpinimo bazė buvo Lietuva. Beje, ta aplinkybė, kad sritis gauna elektrą bei kurą iš esmės tik per Lietuvos teritoriją, 1990 – 1991 m. buvo Lietuvai svertas ginantis nuo Sovietų Sąjungos vykdytos blokados.

Nuo 1991 – 1993 m. vykusios Lietuvos – Rusijos derybose dėl sovietų kariuomenės išvedimo iš Rytų Vokietijos kontekste. Iš čia atsirado ir rusų karinio judėjimo per Lietuvą laikinumo imperatyvas, sudaręs pagrindą Lietuvai vėliau derybose išvengti pavojingų įsipareigojimų karinio tranzito klausimu. Tad galima spėti, kad Kremliuje būta šalininkų Kaliningrado sritį demilitarizuoti ir paversti ją tik iš dalies priklausoma nuo Rusijos. Tačiau net jeigu tokių planų būta, jiems realizuotis nebuvo lemta dėl dviejų priežasčių. Pirmą, LEZ sukurti, žinia, reikia stiprios teisinės bazės, administracinių sugebėjimų bei kryptingos politinės valios. Nė vienos iš tų kokybių nepademonstravo nei sritis, nei centras. Tuo tarpu per dešimtmetį srityje smarkiai krito gamybos apimtys, augo nedarbas, kriminogeninė padėtis Kaliningrado srityje tapo grėsminga regiono mastu. Pagal pragyvenimo lygį sritis atsidūrė vienoje iš paskutinių vietų netgi tarp Rusijos sričių. Ryškėjo charakteringos nuotaikos tarp vietos gyventojų. Labai sumažėjo srities savarankiškumo šalininkų, stiprėjo įvairios fobijos Vakarų atžvilgiu. Tačiau tuo pat metu mažėjo Kaliningrado srities gyventojų kelionių į Rusiją palyginti su kelionėmis į Europos valstybes; dauguma jaunosios kartos kaliningradiečių, po kelis kartus pabuvoję Vakarų šalyse, nė karto neapsilankė Rusijoje. Aštrėjant kaliningradiečių identifikacinei problemai, atsirado baimės „atitrūkti nuo tėvynės“ sindromas. Apskritai kyla įtarimas, kad rusai bent kol kas nepajėgūs atsiverti Vakarų civilizacijai. Antra, srities demilitarizacijai bei autonomizacijai nepasitarnavo revanšistinių jėgų stiprėjimas pačioje Rusijoje bei besiklostanti tarptautinė situacija. Konkrečiai rusus gąsdino sprendimas plėsti NATO į Rytus. Rusijoje, taip pat ir Kaliningrado srityje, tas sprendimas buvo traktuotas kaip sulaužymas Vakarų lyderių M. Gorbačioviui po Vokietijos suvienijimo duotų pažadų nebeplėsti NATO. Tuo tarpu vakaruose sprendimas plėsti NATO buvo didžiaimi inspiruotas poreikio stabilizuoti Vidurio Rytų Europos regioną, apsaugant iš Rusijos kylančių grėsmių. Šiame kontekste pažymėtina charakteringa vietos gyventojų nuotaikų kaita: 1993 m. už tai, kad srityje būtų palikta nuo sovietinių laikų dislokuota kariuomenė, pasisakė 32 proc., 1994 m. – jau 47 proc., 1996 m. – net 69 proc. Taigi, pirmasis dešimtmetis po Šaltojo karo liudijo, kad liberalizacijos projektai Kaliningrado srities atžvilgiu žlugo. Reformavimosi testo neišlaikė nei srities gyventojai, nei centras. Nepasitarnavo ateities liberalizacijai ir tarptautiniai procesai.

Antroji – centralizacijos tendencija. Nuo 1993 m. Rusija derybose su Lietuva ėmė siekti permanentiškai įteisinti karinį tranzitą į / iš Kaliningrado srities per Lietuvos teritoriją. Eventualiai tai galėjo rimtai sukomplicuoti Lietuvos bei kitų dviejų Baltijos valstybių integraciją į NATO.

1995 m. buvo panaikinta LEZ ir paskelbta Ypatinga ekonominė zona. Tai liudijo sustiprėjusi centralizacinė ir uždarumo tendencija. Kariuomenės skaičius srityje nors ir mažėjo, tačiau tuo pat metu sklido gandai apie branduolinio ginklo dislokavimą srityje. Vis dėlto per Jelcino prezidentavimo laikotarpį buvo pastebimas Rusijos neapsisprendimas, kokios strategijos laikytis srities atžvilgiu. Tuo tarpu prie

regiono artėjo ES struktūros, ir Lietuva bei Lenkija, siekdamos įsijungti į Šengeno zoną, privalėjo pagal ES teisinę įvesti vizų režimą, su Kaliningrado sritimi bei susisiekimui per jų teritorijas tarp Rusijos ir srities. Kaliningrado srities atsilikimas nuo kaimyninių valstybių suponavo perspektyvą, kad sritis naujajame Europos žemėlapyje tapsianti savotiška „dviguba periferija“. Rusija dėl to juto stipresnę Kaliningrado praradimo sindromą. Išėjus iš padėties galėjo būti srities modernizacijos spartinimas bei jos savarankiškumo didinimas. Tačiau Maskva kurį laiką puoselėjo mintį, kad vizų įvedimas susilpnins srities trauką į Vakarus ir pasitarnaus jos išlaikymui Rusijos rankose.

Į valdžią atėjus V. Putinui, Rusijos politika Kaliningrado srities atžvilgiu ėmė kristalizuotis specifiniu pavidalu. Iš pradžių buvo paskleista idėja, kad sritis turėsiant tapti pilotiniu regionu. Šią metaforą galima buvo suprasti kaip nuostatą ugdyti srities savarankiškumą, plėtoti jos institucinę bazę, priderinant ją prie regiono valstybių.

Verta prisiminti ir tai, kad tuo metų plito garsiau rusų geopolitiko A. Dugino idėja [4;527p.] gražinti sritį Vokietijai mainais už:

- 1) vadinamojo barjero tarp Vokietijos ir Rusijos panaikinimą bei
- 2) dėl kontinentinio Eurazijos susivienijimo prieš amerikietišką ekspansiją.

Dėl šios priežasties sklido įvairiausi gandai apie eventuales Rusijos ir Vokietijos susitarimus dėl Kaliningrado srities. Tačiau Putinas faktiškai ėmėsi stiprinti centralizaciją. Sritis buvo pajungta išimtinai prezidento kontroliuojamai Šiaurės – Vakarų federalinei apygardai. Be to, buvo sustiprinti kariniai ir propogandiniai akcentai, liudijantys, kad Kremlius anaipol neketina liberalizuoti ryšių su valdomis istorinėje Prūsijoje. Pavyzdžiui, per 2003 m. vykusius manevrus buvo imituotas scenarijus, kai ties Kaliningradu sukongcentruotam Rusijos Baltijos laivynui į pagalbą ateina Šiaurės laivynas.

Kita vertus, Putinas, pasinaudojęs savo sukauptu kapitalu didžiųjų valstybių koncerte, sugebėjo paveikti ES valstybių lyderius taip, kad šie nepaisydami Europos Komisijos priimto reglamento, sutiko palikti bevizį susisiekimą tarp Rusijos ir Kaliningrado srities – beje, tik per Lietuvos teritoriją, drauge žadėdami Lietuvai, kad tai neatsilieps jos perspektyvai integruotis į Šengeno zoną. Maža to, dabartiniu metu ES vis labiau artėja prie sprendimo suteikti Rusijos piliečiams bevizį įvažiavimą į ES šalis. Saugumo bei pasitikėjimo atmosferoje toks žingsnis galėtų būti sveikintinas. Tačiau turint omenį pastarojo meto Kremliaus strategiją, kyla rimtų abejonių, ar Kaliningrado sritis iš pilotinio regiono nevirs Rusijos Trojos arkliu besiveržiančiu į Vakarus.

Tiesa, dėl susitarimo su ES Rusija įsipareigojo reformuoti, sutvarkyti savo gyventojų pasų sistemą, pasirašyti readmisijos sutartis su kaimyninėmis šalimis, modernizuoti sienų kontrolės tarnyba ir t.t. Visa tai turi būti atliekama už ES pinigus. Tačiau akivaizdu, kad tos reformos Rusijoje toli gražu neatitinka europinio standarto. Nepaisant to, Kaliningrado srities dėka Rusijai atsiveria ES struktūros ne ką mažiau negu kandidatėms.

Pastarojo dešimtmečio įvykiai liudija, kad visų Vakarų valstybių taip pat ir ES pozicija Kaliningrado srities klausimu reiškiasi tik su Maskvos žinia bei sutikimu. Tai reiškia, kad Vakarų valstybės vengia Maskvai sukelti net mažiausią įtarimą dėl separatinių tikslų.

Kaliningrado – Karaliaučiaus dabarties ir ateities problema yra europinė, ir būsimų ES ir Rusijos santykių problema, o tame krašte gyvenantys žmonės tikisi didesnės autonomijos ir kitų jiems naudingų dalykų. Pasak Landsbergio [3;203p.], Europai integruojantis, būtų žalinga ir absurdiška palikti Kaliningrado – Karaliaučiaus kraštą atsilikusį, skurdų, nelyginant anarchonistinės antivakarietiškos militarizacijos, aplinklos teršimo, AIDS koncentracijos ir socialinio nestabilumo židinių.3.

KARALIAUČIAUS KRAŠTO PROBLEMA IR GALIMŲ JO ATEITIES SPRENDIMŲ REIKŠMĖ LIETUVAI

Po 1988 – 1990 m. Lietuvoje pastebimas labai aiškus susidomėjimas Karaliaučiaus krašto problemomis. Pirma, jį lėmė susiklosčiusi nauja situacija, bendras domėjimasis praeitimi. Susidomėjimą Karaliaučiaus krašto problemomis reiktų sieti visų pirma su tuo metu pakilusiu domėjimosi savo tautos istorija bei su pačių mažalietuvių etninės grupės atradimu. Buvo bandoma pavaizduoti lietuvių, kaip nuolat skriaudžiamų, istoriją bei siekti iš praeities daryti konkrečias projekcijas ateičiai [2;141p.].

Potsdamo konferencija ištrynė iš Europos žemėlapiu tautą, kuri jau išnykusi dėl susimaišymo su lietuviais, lenkais ir vokiečiais, bet kurios atminimą išsaugojo krašto, kuriame ta tauta gyveno, vietovardžiai ir vandenvardžiai. Jų išnaikinimas yra kultūrinis genocidas, kad neliktų žmonių, tautos arba ten gyvenusių tautų prisiminimo [6;38p.].

Pasak Jankausko P. [2;142p.], 11993 m. pradžioje „Atgimime“ pasirodžiusiame straipsnyje nurodomos net septynios Kaliningrado srities klausimo sprendimo galimybės ir su jomis išskylančios problemos:

1. „teritorija lieka Rusijos sudėtyje“. Tokiu atveju turi būti pripažinta šios valstybės teisė valdyti sritį dar 50-100 metų. Taip pat atsirastų galimybė Rusijos vokiečiams emigruoti į Kaliningradą;
2. „teritorija sugražinama Vokietijai“. Bet 1970 m. Maskvos sutartimi Vokietija atsisakė visų galimų pretenzijų į Kaliningradą;
3. „teritorija atitenka Lenkijai“. Tačiau Lenkija neturi jokio teisinio pagrindo reikšti pretenzijas;

4. „teritorija atitenka Lietuvai“. Problema, ar lietuviai norės įspilietinti tokią didelę kitataučių masę;
5. „Kaliningrado sritis padalijama tarp Lietuvos ir Lenkijos“. Kyla padalijimo problema;
6. „Nepriklausomybė“. Sėkmingai ekonomiškai vystantis kraštui atsirastų konkurencija su Lenkijos uostais ir gali kilti vokiečių imigracija;
7. „Kaliningrado vietinė internacjolizacija“. Būtų reikalinga išorinė parama ir susidarytų sąlygos germanizuoti kraštą.

Norint įgyvendinti bet kurį iš šių variantų pirmiausia viską reikia spręsti taikiai. Būtina taip pat atsižvelgti į lietuvių etninius, kultūrinius reikalavimus. Lietuva yra labiausiai suinteresuota padėti Kaliningrado srityje dėl geopolitinių, politinių, ekonominių bei kultūrinių motyvų. Geopolitiškai sritis, kaip jau minėta, stabdė Lietuvos integraciją į euroatlantines struktūras. Todėl Lietuva suinteresuota pašalinti arba neutralizuoti tą kliūtį. Lietuvoje, pasak Č. Laurinavičiaus [4;528p.], galima išskirti tuo klausimu bent tris politines linijas:

1) revizionistinė. Pagal ją esamą *status quo* reiktų keisti. Ji remiasi versija, kad 1945 m. Potsdame SSRS neva gavusi teisę administruoti sritį tik laikinai ir kad tas laikinumo terminas jau pasibaigęs. Pasak Landsbergio V. [6;29p.], „gana aišku, kaip vyko pati Potsdamo konferencija: svarbiausioji deklaracija rengta skubotai, nuosekliau veikė tik dviejų valstybių, SSRS ir Didžiosios Britanijos, vadovai; visų įgaliojimai, informacija, žinojimas, apie ką kalbama, nebuvo tolygūs, situacija palanki Sovietų Sąjungai. Tai silpnino Vakarų pozicijas ir siaurino galimybes pasiekti europietiškesnį sprendimą. Net ir sprendimo negalima laikyti teisišku, o tik deklaracija, kuri tik taip ir vadinosi, ir niekada nebuvo ratifikuota jokių šalių parlamentų. Galima sakyti – ketinimų protokolas. Ypač dėl Karaliaučiaus krašto: po kompromisų buvo paliekami rezervai, kaip antai „laikinas sprendimas iki Taikos sutarties“.“ Aiškiai apibrėžtas dokumento laikinumas ir galimybė vėliau apgalvoti ir priimti naują. Išėitų, kad Rusijos suverenitetas Kaliningrado srityje kvestionuotinas. Apskritai tai daugiau provokuojanti nei gynybinė pozicija, todėl atsakingos politinės jėgos Lietuvoje programiškai jai nesiangažuoja, tačiau kartais panaudoja politinėms spekuliacijoms.

3) aktyvioji. Ji išreiškia šūkiu „Kaliningrado srities problemą paversti privalumu.“ Tai, galima sakyti, oficialioji Lietuvos strategija. Pagal ją, Lietuva turi imtis iniciatyvos, kad Kaliningrado sritis modernizuotųsi ir tarnautų visų regionų vals.tybių labui. Tos politinės krypties šalininkai nemažai nuveikė skatindami srities, Rusijos bei kitų šalių įvairių sričių atstovus ieškoti konstruktyvių Kaliningrado srities problemų sprendimų. Rusų orumą galbūt žeidė ir tuo metu Lietuvos akademinėje bei politinėje leksikoje

paplitę Kaliningrado srities prilyginimai „juodajai skylei“ ar pan. Kad ir kaip būtų, sprendimas dėl Kaliningrado srities buvo priimtas Maskvos – Briuselio lygiu, Lietuvą – beje, ir pačius kaliningradiečius – paliekant iš esmės pasyvaus recipiento pozicijose.

4) konformistinė. Pagal ją Lietuva turėtų prisiderinti prie Rusijos strategijos, kartais ir prie Rusijai adekvačios Vakarų šalių pozicijos, vadovaujantis tik siaurais pragmatiniais interesais. Tai politiškai nestruktūruota, tačiau plačiuose valdininkijos bei biznio sluoksniuose pasklidusi nuostata. Ta nuostata vyravo sprendžiant svarbiausius su Kaliningrado sritimi susijusius klausimus.

1993 – 1995 m. laikotarpiu vyko sunkios Lietuvos ir Rusijos derybos dėl karinio tranzito į / iš Kaliningrado srities. Tuo metu Lietuvos vyriausybę sudarę pragmatikai įteisinti jos karinį tranzitą per Lietuvos teritoriją. Vis dėl to opozicijos spaudimo bei gautos tam tikros paramos iš JAV dėka Lietuvos diplomatams pavyko išvengti sutarties pančių ir karinėje srityje išlaikyti teritorinį suverenumą. Ilgainiui Rusijos karinis tranzitas tapo reglamentuojamas pagal Lietuvos vidaus įstatymus, nors kasmetinių notų apsikeitimo ritualo tebesilaikoma iki šiol.

Tačiau po istoriškai pasiteisinusio sprendimo netrukus sekė mažiau atsargūs žingsniai. Pagal 1995 m. susitarimą Lietuva iš esmės sutiko su laisvu Rusijos piliečių tranzitu į / iš Kaliningrado srities, pripažindama ne tik Rusijos Federacijos, bet ir SSRS pasus, o kariams – karinius bilietus kaip pakankamą kelionei dokumentą. Tokią nuolaidą Lietuva padarė galbūt kaip kompensaciją už santykinį laimėjimą sprendžiant karinio tranzito klausimą, o gal tai buvo tiesiog pragmatikų sprendimas neįžvelgus didesnių strateginių pasekmių. Šiaip ar taip, bet tokia civilinio tranzito tvarka tapo pagrindu Rusijai iš Lietuvos reikalauti bevizio tranzito ir Lietuvai stojant į ES.

Atsižvelgiant į ypatingą Rusijos Federacijos Kaliningrado srities padėtį Sąjungos plėtros kontekste, buvo organizuotas 10-asis ES ir Rusijos viršūnių susitikimas. Kaip jo darbo rezultatas buvo paskelbtas ES ir Rusijos Federacijos 2002 m. lapkričio 11 d. bendrasis pareiškimas dėl tranzito tarp Kaliningrado srities ir kitos Rusijos Federacijos dalies, kurią kitos valstybės skiria nuo pagrindinės Rusijos Federacijos teritorijos, situaciją. Siekiant toliau plėtoti strateginę partnerystę tarp ES ir Rusijos, šalys susitarė imtis specialių veiksmų, kurie ateityje užtikrintų asmenų bei prekių tranzitą tarp Kaliningrado dalies ir kitų Rusijos dalių bei suaktyvintų tų dalių bendradarbiavimą, skatinantį socialinę ir ekonominę regiono plėtrą. Rusijos Federacija ir ES pabrėžė, kad nuo 2003 m. Lietuva turės pradėti laikytis nacionalinių sienos

kontrolės taisyklių, tačiau jos bus taikomos kiek galima lanksčiau tam, kad nebūtų nutrauktas tradicinis geležinkelių vykstančių keleivių srautas [5;13p.].

Šį sutarimą galima laikyti kompromisu. Lietuva išsaugojo tranzito kontrolės galimybę, kartu ir savo teisę prisijungti prie europinių standartų savo tranzito teisinę bazę. Tačiau kita vertus, tame susitarime buvo numatyta bevizių, greitųjų nestojančių traukinių tranzito galimybė. Rusijai tai tapo savotiška landa reikalauti tranzito per Lietuvą „pagal Rusijos vidaus įstatymus“.

Per 2004 m. Kaliningrado srities problema didesnių rūpesčių nekėlė, tačiau ir nesumažėjo. Srities atžvilgiu pastebimas nuoseklus Rusijos traukiamasis nuo liberalaus problemos sprendimo modelio ir grįžimas prie sovietinių tradicijų.

Tiesa, per pastaruosius metus Rusijai pavyko pagerinti Kaliningrado srities ekonominę – socialinę padėtį. Praėjusiam dešimtmetyje sritis Rusijos regionų atžvilgiu vilkosi paskutinėse pozicijose, o pastaruoju metu ji, pasak srities gubernatoriaus, atliko šuolį ir dabar užima 7 vietą. Rusijos vyriausybė net planuoja srities ekonominę padėtį sulyginti su padėtimi Lenkijoje bei Lietuvoje. Kad ir kaip būtų, galima pripažinti, kad grėsmingieji scenarijai apie perspektyvą tapti „juodąja skylė“ nepasitvirtino. Tačiau lieka neišspręstos regiono saugumo problemos.

Didžiausią nerimą kelia Rusijos stiprėjantis polinkis į uždaramą ir agresyvumą. Ypač į akis krenta Rusijos pastangos kompromituoti Baltijos valstybes Vakarų demokratijų akyse. Latvijos bei Estijos atžvilgiu tradiciškai naudojama rusakalbių korta, o Lietuvos atžvilgiu aktualiausias lieka tranzito klausimas. Rusija nėra patenkinta nei civilio, nei karinio tranzitų į / iš Kaliningrado srities sprendimo variantais ir tą savo nepasitenkinimą išreiškia irzliu, didžiavalstybinių ambicijų prisodrintu elgesiu. Drauge Maskvos politikoje reiškiasi tendencijos riboti regiono valstybių – visų pirma Lietuvos, Lenkijos – ryšius su Kaliningrado sritimi, mechanškai pririšant sritį prie Rusijos. Trumpai tariant, Kaliningrado sritį siekiama paversti Rusijos galios įnagiu, muštruojančiu Baltijos jūros regiono valstybes. Suprantama, kad tokia perspektyva netarnauja pasitikėjimo klimato regione formavimui.

Dar vienas skandalingas įvykis, sukėlęs įvairių minčių buvo 2005 m. Rusijos karinių oro pajėgų naikintuvų „Su-27“, ginkluotas keturioms „oras-oras“ tipo kovinėmis raketomis, sudužo rugsėjo 15 dieną popietę Šakių rajone, pasienyje su Rusijos Kaliningrado sritimi, maždaug už pusšimčio kilometrų nuo Kauno. Avarija, kaip linksta manyti Lietuvos tyrėjai, įvyko dėl lėktuvo navigacinės sistemos gedimo. Spaudoje taip pat svarstoma, kad Rusijos „Su-27“ atliko žvalgybinę misiją, siekdamas išsiaiškinti Lietuvos ir čia dislokuotų NATO naikintuvų pasirengimą reaguoti į oro erdvės pažeidimus.

Šis lėktuvas pažeidė Lietuvos oro erdvę neteisėtai. NATO šį įvykį svarstys griežtai. Tuo tarpu Rusija nieko nesako konkrečiau, melavo jog nėra radioaktyvių medžiagų, ginklų. Rusijoje vis dažniau pasigirsta balsų, reikalaujančių grieščiau elgtis su Lietuva. Skandalingasis Valstybės Dūmos deputatas Viktoras Alksnis [8] pareiškė: „Gana kokuoti su Baltijos šalimis. Reikia skelti griežtą atsaką. Pavyzdžiui, galima atšaukti ambasadorių. Galima Valstybės Dūmoje svarstyti, kodėl Vilnius ir Klaipėda priklauso Lietuvai, o ne Rusijai?“ Anot politologo Aleksandro Dugino [8], Rusijai su kaimynais reikia bendrauti griežtai: „Kodėl mums nepasekus Amerikos, kuri savo piliečių vardu skelbia ultimatumus, įveda ekonomines sankcijas ir net išlaipina svetimoje teritorijoje karinį desantą, pavyzdžiui!“ „Guliveriui visada norisi sutraiškyti neklusnų liliputą. Štai Rusija ir vėl šnairuoja į lietuvišką neūžaugą, svarstydama, kaip vienu šūviu ir savo lakūną išgelbėti, ir įžūlų nykštuką nubausti“ – rugsėji rašė dienraštis „Komsomolskaja pravda“ [8].

Tuo tarpu istorinė patirtis liūdytų, kad bandymai senąją Prūsų žemę paversti Berlyno arba Maskvos smogiamuoju kumščiu yra pavojingi politiškai ir niekur nevedantys kultūriškai. Alternatyva tokiai patirčiai būtų regioninis bendradarbiavimas bei kultūrinis pliuralizmas.

Suprantama, kad pastarajai alternatyvai realizuoti būtinos regionų saugumo prielaidos, pirmiausiai stabilus regiono valstybių egzistavimas – nei grėsmingas aplinkai, nei keliantis pagundą išorinei jėgai. Tarptaurinės ES bei NATO struktūros – pozityvus pagrindas tokiam regiono stabilumui. Kita vertus, Rusijai neturėtų susidaryti pagrindas baimėms dėl jos suverenumo Kaliningrado srityje. To reikalautų bendras saugumo interesas.

Norisi manyti, kad Rusijoje saugumo užtikrinimą jos vakariniame pasienyje ne visi supranta vien kaip savo įtakos plėtojimą kaimyninėse valstybėse, eventualiai mėginant vėl atkurti satelitinę sistemą. Istorinė patirtis, atrodo, jau pakankamai aiškiai liudija, kad toks kelias veda į neišsprendžiamą saugumo dilemą arba, kalbant paprasčiau, į politinę aklavietę. Alternatyva tokiai politikai būtų status quo pripažinimas ir pasitikėjimo atmosferos puoselėjimas. Tačiau tam būtina, kad Rusija aiškiai atsisakytų okupacinės – aneksionistinės tradicijos, kokios ji laikėsi vakarinių kaimynių atžvilgiu.

Beje, pozityvus tarpvalstybinių santykių klimatas nebūtinai galimas tik esant visiškam susitarimui visais klausimais ir ypač dėl vertybių.

Tuo požiūriu skirtumai tarp Rusijos ir Vakarų pasaulio ryškėja, ir procesas yra gana objektyvus. Vadinas, ir vertybinė diskusija liks neišvengima. Tačiau nuo politinės valios nemažai priklausys, ar dėl skirtumų vėl

bus brėžiamos šalčių dvelkiančios atsiribojimo linijos. Juk į Kaliningrado sritį žemėlapyje galima pasižiūrėti į istorijos pasiūlytą šansą, kad tokių linijų regione nebūtų.

Taigi, per visus dešimtmečius Maskva nekreipė dėmesio į gyventojų norus. Prie nuolankumo ir absoliučios priklausomybės pripratę dabartiniai kaliningradiečiai dar iki šiandien nedrįsta kelti savo reikalavimų, nors pirmieji balsai jau girdėti. Jau ryškėja prieštaravimai tarp Rusijos kaip didžiosios valstybės strateginių interesų Karaliaučiaus krašte ir to krašto gyventojų interesų. Užaugus naujai generacijai ir negerėjant gyvenimo sąlygoms, gali pasikartoti Ordino laikų įvykiai. Pati Rusija tai suvokia. Kolonijos siekimas savarankiškumo yra visiškai natūralus reiškinys, daugelyje kartų pasikartojęs dar nesenoje istorijoje. Galų gale kiekviena kolonija pradeda galvoti apie save ir ima siekti ko nors, o nenori būti metropolijos pastumdėle ir išnaudojama teritorija. Dekolonizacijos būtinybė jau bręsta to krašto žmonių sąmonėje. Jie nori ir norės gyventi laisviau, geriau [6;36-37p.].

Anot Hermann A. [1;171p.], „jei Maskva nepildys kaliningradiečių reikalavimų, šie gali užsigeisti šlietis prie ES ir net visai atsisakyti priklausymo Rusijai, galima tikėtis, kad po 30 – 50 metų mes vietoj Kaliningrado sulauksime savarankiškos arba bent pusiau laisvos valstybės, gal net per ES susieta su savo kaimynėmis Lietuva ir Lenkija.“ Tačiau tai tik viena galimybė iš daugelio. Gal Rusijoje sustiprės demokratija ir gerovė, gal Kaliningrado sričiai bus savaimė suteikta daugiau autonomijos ir lengvatų. Gal Maskva įstengs jėga užslopinti kiekvieną savarankiškumo impulsą.

Kažkada, deja, dinastiniai ryšiai Prūsijos kraštą sujungė su Branderburgu, nes Albrechto sūnus buvo silpnaprotis ir neturėjo palikuonių. Šiandien ir ateityje dinastinės nesėkmės negresia. Tad jei kada nors Kaliningrado sritis atsikratys Maskvos glėbio, yra galimybių jai ilgainiui tapti nepriklausoma rusų valstybe prie Baltijos jūros.

Karaliaučiaus kraštas tebėra neišspręsta tarptautinė problema. Ją sukūrė klaidingas didžiųjų valstybių Potsdame sprendimas perduoti valdyti šią teritoriją. Sovietų Sąjunga tuoj pat aneksavo šį kraštą ir faktiškai kolonizavo, pavertė kariniu placdatru. Kad būtų likviduota Sovietų Sąjungos, JAV ir Didžiosios Britanijos sukurta Karaliaučiaus krašto problema, reikia sušaukti žadėtąją Taikos konferenciją. Nei švedai, nei lenkai, nei vokiečiai nesuinteresuoti dabartiniu šio krašto statusu. Rusų anklavo buvimas, kilus suirutei Rusijoje – reali grėsmė ne tik Lietuvai, bet ir visai Europai.

IŠVADOS

1. Antikos istoriniuose šaltiniuose Karaliaučiaus kraštas atsirado dėl Gintaro kelio, I a. sujungusio Baltijos pajūrį ir Romą. Vėliau, jau XIII a., vėl išniro Europos politinė arenon, Vokiečių ordinui pradėjus kolonizuoti baltus. Per 50 metų palaužęs prūsų genčių pasipriešinimą ir užkariavęs jų žemes, oordinas čia įkūrė savo valstybę, kurios atramos punktu tapo Karaliaučiaus pilis ir miestas.
2. Lietuviams šis kraštas – iki šiol ne vienu atžvilgiu nepralenkto grožinės literatūros pradininko Kristijono Donelaičio, lietuvininkų rašytojos Ievos Simonaitytės, filosofo, rašytojo, žmogaus ir tautos ugdytojo Vydūno tėvynė. Mažonoje Lietuvoje palankias sąlygas veiklai rado lietuvių raštijos pradininkai ir pirmos lietuviškos knygos autoriaus Martynas Mažvydas, spaudos draudimo laiko lietuviškųjų knygų ir periodikos leidėjai.
3. Pati svarbiausia, regiono centro Karaliaučiaus. raidai buvo ir tebėra uostų įtaka. Uostai skatino ekonomikos plėtrą, jūrų keliu atplaukdavo ne tik prekės, bet ir naujos idėjos, keitusios žmonių ir miestų gyvenimą. Vokiečių valdymo metais čia klestėjo žemės ūkis, pramonė, kultūra, kūrėsi miestai. Juos ugdė vokiečių miestų teisė, valdovų pastangos, geras susisiekimas, prekyba ir pramonė.
4. Į valdžią atėjus V. Putinui, Rusijos politika Kaliningrado srities atžvilgiu ėmė kristalizuotis specifiniu pavidalu. Iš pradžių buvo paskleista idėja ugdyti srities savarankiškumą, plėtoti jos institucinę bazę, priderinant ją prie regiono valstybių. Tačiau Putinas faktiškai ėmėsi stiprinti centralizaciją. Sritis buvo pajungta išimtinai prezidento kontroliuojamai Šiaurės – Vakarų federalinei apygardai. Be to, buvo sustiprinti kariniai ir propagandiniai akcentai, liudijantys, kad Kremlius anaipol neketina liberalizuoti ryšių su valdomis istorinėje Prūsijoje. Didžiausią nerimą kelia Rusijos stiprėjantis polinkis į uždaramą ir agresyvėjimą.
5. Siekiant toliau plėtoti strateginę partnerystę tarp ES ir Rusijos, šalys susitarė imtis specialių veiksmų, kurie ateityje užtikrintų asmenų bei prekių tranzitą tarp Kaliningrado dalies ir kitų Rusijos dalių bei suaktyvintų tų dalių bendradarbiavimą, skatinantį socialinę ir ekonominę regiono plėtrą. Saugumo bei pasitikėjimo atmosferoje toks žingsnis galėtų būti sveikintinas. Tačiau turint omenį pastarojo meto Kremliaus startegiją, kyla rimtų abejonių, ar Kaliningrado sritis iš pilotinio regiono nevirs Rusijos Trojos arkliu besiveržiančiu į Vakarus.
6. Istorinė patirtis liūdytų, kad bandymai senąją Prūsų žemę paversti Berlyno arba Maskvos smogiamuoju kumščiu yra pavojingi politiškai ir niekur nevedantys kultūriškai. Alternatyva tokiai patirčiai būtų regioninis bendradarbiavimas bei kultūrinis pliuralizmas. Pastarajai alternatyvai realizuoti būtinos regionų saugumo prielaidos, pirmiausiai stabilus regiono valstybių egzistavimas – nei grėsmingas aplinkai, nei

keliančią pagundą išorinei jėgai. Tarptautinės ES bei NATO struktūros – pozityvus pagrindas tokiam regiono stabilumui. Kita vertus, Rusijai neturėtų susidaryti pagrindas baimėms dėl jos suverenumo Kaliningrado srityje. To reikalautų bendras saugumo interesas regione.

7. Kaliningrado – Karaliaučiaus dabarties ir ateities problema yra europinė, ir būsimų ES ir Rusijos santykių problema, o tame krašte gyvenantys žmonės tikisi didesnės autonomijos ir kitų jiems naudingų dalykų. Jau ryškėja prieštaravimai tarp Rusijos kaip didžiosios valstybės strateginių interesų Karaliaučiaus krašte ir to krašto gyventojų interesų. Jei Maskva nepildys kaliningradiečių reikalavimų, šie gali užsigeisti šlietis prie ES ir net visai atsisakyti priklausymo Rusijai, galima tikėtis, kad po 30 – 50 metų mes vietoj Kaliningrado sulauksime savarankiškos arba bent pusiau laisvos valstybės, gal net per ES susieta su savo kaimynėmis Lietuva ir Lenkija.“ Tačiau tai tik viena galimybė iš daugelio. Gal Rusijoje sustiprės demokratija ir gerovė, gal Kaliningrado sričiai bus savaime suteikta daugiau autonomijos ir lengvatų. Gal Maskva įstengs jėga užslopinti kiekvieną savarankiškumo impulsą. jei kada nors Kaliningrado sritis atsikratys Maskvos glėbio, yra galimybių jai ilgainiui tapti nepriklausoma rusų valstybe prie Baltijos jūros.

8. Karaliaučiaus kraštas tebėra neišspręsta tarptautinė problema. Kad būtų likviduota Sovietų Sąjungos, JAV ir Didžiosios Britanijos sukurta Karaliaučiaus krašto problema, reikia sušaukti žadėtąją Taikos konferenciją. Nei švedai, nei lenkai, nei vokiečiai nesuinteresuoti dabartiniu šio krašto statusu. Rusų anklavo buvimas, kilus suirutei Rusijoje – reali grėsmė ne tik Lietuvai, bet ir visai Europai.

LITERATŪRA

1. Hermann A. Žvilgsnis į Kaliningrado srities ateitį// Naujasis židinys – Aidai, 2005, Nr.5.
2. Jankauskas P. Kaliningrado srities problematika Lietuvos spaudoje (1945 – 1995 m.)// Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštų XVI – XX a. istorijos problemos, Klaipėda: Klaipėdos universiteto vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras, 215 p.
3. Landsbergis V. Karaliaučius ir Lietuva, – Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2003, 321 p.
4. Laurinavičius Č. Kaliningrado srities problema istoriniu požiūriu// Naujasis židinys – Aidai, 2004, Nr.11.
5. Liubajėvas
- R. Kaliningrado tranzitas Europos Sąjungos kontekste, – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, 65 p.
6. Potsdamas ir Karaliaučiaus kraštas, – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 238 p.
7. Strakauskaitė N. Klaipėda, Kuršių nerija, Karaliaučius, – R.Paknio leidykla, 2005, 214 p.,
8. Rusijos ultranacionalistai prie Lietuvos ambasados Maskvoje reikalavo paleisti pilotą V.Trojanovą //Lietuvos rytas, 2005 09 25.

<http://gid.lt/politologija/karaliauciaus-krasto-problema-ir-galimu-jos-sprendimu-reiksme-lietuvi>